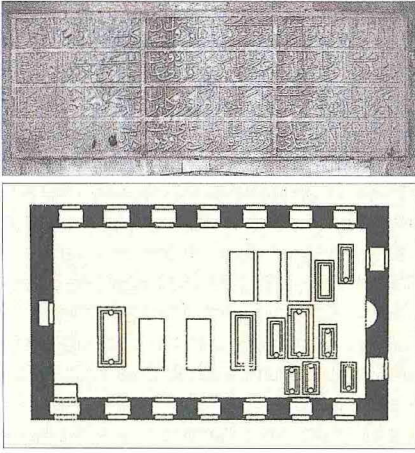

Pertev Paşa Türbesi'nin planı ve kitabesi

düşünülmektedir. Yapıda 1570-1600 yıllarına ait oldukları kabul edilen, on biri çok itina ile işlenmiş mermer sanduka olmak üzere toplam on beş adet mezar bulunmaktadır. Sandukaların kabartma rozetler, bitki ve çiçek kabartmaları ile süslü olduğu görülmektedir. Bazı sandukaların ayakları oymalıdır. Özellikle kavuklar birer heykel gibi işlenmiştir. Kadınlara ait kabirlerin baş ve ayak taşları sade kitâbeli, fakat eşsiz birer sanat eseridir. Taşının üzerinde yalnız kelime-i tevhid yazılı olan, başlığı sarıklı kabrin Pertev Paşa'ya ait olduğu kabul edilmektedir. Bugünkü görünümüyle sade bir yapı olan Pertev Paşa Türbesi'nin mimari süslemesinden günümüze hiçbir iz kalmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 327; Yıldız Demirel, *Eyüp'te Türbeler*, Ankara 1989, s. 66-68; a.m.f., "Pertev Mehmet Paşa Türbesi", *DBİstA*, VI, 244; M. Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, İstanbul 1993, I, 242-244; Abdülkadir Erdoğan, "Kanuni Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", *VD*, sy. 2 (1942), s. 233, 240; Ali Saim Ülgen, "Pertev Mehmed Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", a.e., sy. 2 (1942), s. 241-243.

FİLİZ GÜNDÜZ

PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN

(ö. 1884)

II. Mahmud'un "beşinci kadını" ve Sultan Abdülaziz'in annesi.

1810'da doğduğu tahmin edilir. Çerkez asıllıdır (*The Eastern Express*, s. 53-54). 7-8 Şubat 1830 gecesi Şehzade Abdülaziz Efendi'yi dünyaya getirdiğinde beşinci kadine-

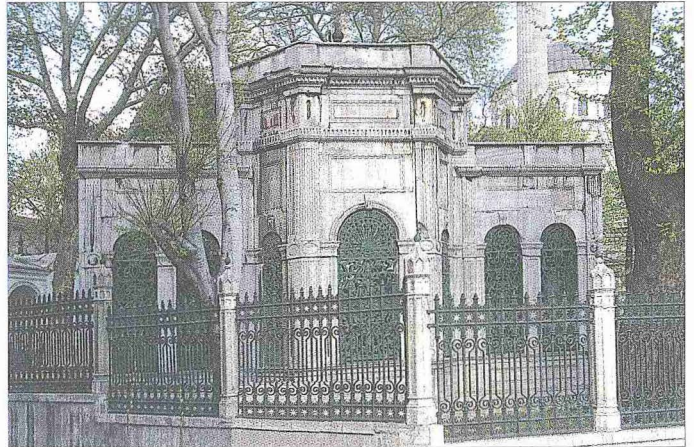
fendiliğe yükseldi. Cârîyelikten gelen diğer vâlide sultanlar gibi padişahın ikbali oluşuna kadar geçen hayatı hakkında bilgi yoktur. 25 Haziran 1861'de Sultan Abdülmecid'in vefatı ve Abdülaziz'in tahta geçmesiyle Vâlide Sultan unvanını aldı. Sultan Abdülaziz üzerindeki büyük nüfuzundan dolayı kendisine "ümmü'l-cihân" da denir.

Pertevniyal Vâlide Sultan, oğlu tahta geçer geçmez devlet işlerine müdahale etmeye başladı. Sultan Abdülaziz'in sadârete tayin etmek istediği Yûsuf Kâmil Paşa'nın görev almaktan kaçınması sebebiyle onu ikna etmek için kethüdâsı Hüseyin Bey'i birkaç defa paşaya gönderdi. 1871'de Âli Paşa'nın ölümünün ardından sadârete getirilen Mahmud Nedim Paşa ile birlikte hareket etti. Mahmud Nedim, bir yandan padişahın ve Vâlide Sultan'ın isteklerini yerine getirirken öte yandan onların ihtiraslarını körlüklüyordu. Tensikat gerekçesiyle Âli Paşa'nın ekibini ve diğer bürokratları görevden uzaklaştırdı. Bu karışıklık ortamında işlerin saray ve özellikle Vâlide Sultan aracılığıyla görülmeye başlanması, devlet adamlarının iltimas ve rüşvetle makam sahibi olma gibi yollara sapması sonucunu doğurdu. Cevdet Paşa'nın on sekiz gün süren Maraş valiliğinden sonra İstanbul'a dönüşü vesilesiyle Vâlide Sultan'a bir teşekkür mektubu göndermesi, ardından padişahın doğum gününü kutlamak için yine ona hitaben bir tebriknâme yazması ve hediyeleşmesi bu bağlamda anlamlıdır. Nitekim girişimleri sonuç verir ve Cevdet Paşa, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne getirilir. Mustafa Fâzıl Paşa örneğinde olduğu gibi Vâlide Sultan'ın bu müdahaleleri bazan yurt dışına kadar uzanıyordu. Mısır Valisi İsmâil Paşa, Pertevniyal'e ve Sultan Abdülaziz'e değerli hediyeler vererek Mısır'da veraset sistemini değiştirip kendi çocuklarına intikal ettirmişti. Bö-

lece veraset hakkı elinden alınan ve Paris'e giden Mustafa Fâzıl Paşa, buradan Sultan Abdülaziz'e bir mektup göndererek onu eleştirdi ve padişaha karşı muhalefete başladı. Bunun üzerine Vâlide Sultan, Mustafa Fâzıl Paşa'dan İstanbul'a dönmelerini istedi. Vâlide Sultan'ın devlet işleri üzerindeki etkisi halk ve devlet memurlarınca da biliniyor olmalı ki dilekçelerini padişahın yanında kendisine de takdim ettikleri görülür (BA, İrade-Dahiliye, nr. 101585).

Vâlide Sultan'ın müsrif bir insan olduğu belirtilir. Mahmud Nedim Paşa ve takipçileri, maliyenin durumu son derece ağır bir vaziyette iken borçlanmalardan gelen paraları padişaha ve Pertevniyal'e aktararak iktidarlarını sürdürüyorlardı. Sarrafi Mısırlıoğlu Bogos vasıtasıyla yaptığı fahiş harcamaların faturası çok defa maliye hazinesine yükletiliyordu. Bogos, devletin ilgili birimlerinin haberi olmadan Pertevniyal Sultan'la yaptığı özel anlaşmalara dayanarak harcadığı paralar için yüksek oranda faiz işletiyordu. Nitekim böyle bir anlaşma neticesinde bir kalemde kendisine 6383 lira faiz ödenmişti (BA, İrade-Dahiliye, nr. 35002, 35035). Maliye memur maaşlarını ödeyemezken Vâlide Sultan bu şekilde borçlanarak (BA, A.MKT. MHM, nr. 411/19) harcamalarını sürdürüyordu. Savurganlığı özellikle hidiv ailesine mensup Mısırlı kadınlarla olan irtibatı bağlamında ortaya çıkmaktadır. 1865'te İstanbul'da Fer'iye Sarayı'nda ağırlanan Mısır Valisi İsmâil Paşa ile ailesine padişahla Vâlide Sultan'ın verdiği hediyelerin tutarı 100.000 liraya ulaşmaktaydı.

Pertevniyal Vâlide Sultan, çok nefret ettiği Hüseyin Avni Paşa ile diğer muhalifler tarafından oğlunun tahttan indirilmesine ve kısa bir süre sonra da ölümüne şahit oldu; bu sıralarda çok kötü günler yaşadı. Oğlunun kanlar içinde yattığını görüp fer-

Pertevniyal
Vâlide
Sultan'ın
türbesi

yat ederken bir zâbit küpesini ve yüzüğünü çekerek almıştı. Ardından Sultan Abdülmecid'in oğullarından Nüreddin Efendi'nin ağalarından Necib onu kolundan çekerek yalınayak, yaşmaksız ve feracesiz karakol meydanına götürdü. Bu hakaretlerden sonra Topkapı Sarayı'nda otuz sekiz gün kaldı. İhtilâlciler, Çerkez Hasan hadisesini Sultan Abdülaziz taraftarlarının düzenlediği bir karşı ihtilâl olarak düşündükleri ve onu bu tertibin başı olarak gördükleri için kendisini saraya nakledip dışarıyla irtibatını kestiler. Daha sonra V. Murad'ın emriyle Fer'îye Sarayı'na götürüldü.

Dolmabahçe Sarayı'nda yeni padişahın yerleştirilmesi için yapılan temizlik esnasında Vâlide Sultan'ın dairedesindeki dolaplardan birçok büyüünün çıktığı, bunların içerisinde Murad ismi yazılmış ve üzerine iğneler batırılmış olan bir at kafasının bulunduğu saraydaki câriyelerden naklen iddia edilmişti. Bu olayların ardından iyice içine kapanan Pertevniyal'ın sıkıntıları II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle birlikte azaldı. Yeni padişahın saygı gördü; bu tarihten ölümüne kadar olan süreyi daha ziyade bazı çocukların yetişmesine yardım etmekle geçirdi. II. Abdülhamid'in dördüncü kadını Müşfika Kadınefendi onun yetiştirmelerindendir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ardından şüpheli bir şekilde ölmesiyle alâkalı olarak II. Abdülhamid'in Haziran 1881'de Yıldız Sarayı'nda kurdurduğu mahkemenin Midhat Paşa ve arkadaşlarını mahkûm etmesi ve bunların Taif'e sürülmesi üzerine padişaha bir teşekkür mektubu gönderdi. Vâlide Sultan 26 Ocak 1884'te vefat etti ve Aksaray'da

inşa ettirdiği caminin yanındaki türbesine defnedildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 72027).

Pertevniyal Vâlide Sultan büyük bir hayır severdi ve nüfuzu sayesinde oğluna her istediğini yaptırmaya imkânına sahipti. Kurmayı düşündüğü vakıflarına gelir sağlamak için sur dışında bulunan ve "Fasıl tarlaları" denilen arazilerle sur içindeki bazı dükkânlar; Üsküdar Paşalimanı'nda erzak ambarlarının arkasındaki boş arsa; Tırhala, Yenişehir, Alasonya, Persepe ve Florina kazalarındaki bazı çiftlikler; Bursa'da bir ipek fabrikası; Bahçekapı'da şehremânetinin önündeki arsalar; Galata'da bazı araziler; Kadirga Limanı'ndaki katır ahırları arsası ve Galata Köprüsü'nün yakınındaki eski ambarların olduğu yerler vakıfları için tahsis edildi. Galata Köprüsü'nün önündeki arsa üzerinde bir bina inşa ettirdi; binanın alt katları dükkândı. Yine Paşalimanı'ndaki arsalar üzerinde buhar gücüyle çalışan beş katlı bir değirmen yaptırdı ve bu tesis tüccarlara kiralandı (Dolmabahçe Sarayı Arşivi, Defter nr. 1818).

Öte yandan zor durumda kalmış pek çok kimseye yardımcı olduğu bilinmektedir. Bu yardımlardan biri borç yüzünden hapsedilen insanların paralarını ödeyip onları haptisten kurtarmaktı (BA, A.MKT. MHM, nr. 388/49). 1875'te borcundan dolayı hapse düşen müslüman, hristiyan ve yahudilerden seksen dokuz kişinin borçlarını ödeyip saliverilmelerini sağladı. Bu yardımları zaman zaman devlet maliyesi için de yapıyordu. Hükûmet para sıkıntısı yüzünden 1866 yılı Ağustos aylarını ödeyemeyince Vâlide Sultan aylık tahsisatı olan 5000 lirayı hazineye bağışladı (BA, İrade-Dahiliye, nr. 38649). 5 Eylül 1865'te Hoca Paşa'da çıkan ve 7-8000 evle on dört cami ve mescidi kül eden büyük yangında felâket-zedelere nakdî yardımda bulundu. 1874'teki kuraklık ve kıtlık dolayısıyla Anadolu halkına yaptığı yardımların yanında Kırım'dan getirttiği çift öküzlerini çiftçilere dağıttırdı. Yardımlarından Hüseyin Avni Paşa bile yararlandı. Ayrıca Kudüs'teki Kubbetü's-sahre için Paris'ten büyük bir avize sipariş etti ve Paris sefiri Âli Paşa'nın elli sandığa yükletip İstanbul'a gönderdiği avize Kudüs'e götürüldü (BA, MD, nr. 169/124).

Pertevniyal Vâlide Sultan'ın en önemli eseri, Aksaray'da daha önce yanmış olan Kâtib Camii'nin yerine inşa ettirdiği kendi adıyla anılan cami, mektep, muvakkithâne, sebîl ve türbeden oluşan külliyesidir (bk. PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ). Caminin yanında bir kütüphane mevcuttu (bk. PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN KÜTÜPHANESİ). Vâlide Sultan'ın tür-

besi, 1926-1929 yılları arasında tramvay yolu genişletme çalışmaları sırasında biraz geri çekilmiş, 1958'de ise yıktırılmıştır. Nâaş bir süre Topkapı Sarayı'nda muhafaza edildikten sonra II. Mahmud'un türbesine nakledilmiştir. Pertevniyal Lisesi 1930'da Pertevniyal Vâlide Sultan'ın vakıf gelirleriyle inşa edilen binada eğitime başlamıştır. Bunun dışında Vâlide Sultan'ın İstanbul'un pek çok yerinde çeşmeleri vardır. Bunların içinde Kâtib Camii'nin önündeki çeşme Ekim 1862'de hizmete açılmış, daha sonra yolu daralttığı gerekçesiyle meydana kaldırılıp caminin giriş kapısının yanına taşınmıştır. Diğer çeşmeleri Eyüp'te Yâvedüd Camii sırasında (1856), Aksaray Vâlide Sultan Camii avlu kapısının solunda (1867), Vakıf Gureba Hastahanesi'ne inen yolun sağ başında (1862 tarihli olup bugün mevcut değildir) ve Karagümrük'tedir. Ayrıca Şebinkarahisar'da biri Su-boyu (Bige) köyü, ikisi Karaköy yolu üzerinde olmak üzere üç çeşme yaptırmıştır. 1864'te masrafları kendi gelirlerinden karşılanmak üzere Tersane'de bir gemi inşa havuzu (taş tezgâh) yaptırmış ve ilk Osmanlı zırhlısı olan Feth-i İslâm bu tezgâhtan çıkmıştır. Kadıköy'de Hâlid Ağa Çeşmesi su yolunu ihya ettiği ve Edirnekapi dışında Bektaşî şeyhi Laz Emin Baba'ya bir zâviye yaptırdığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Pertevniyal Vâlide Sultan, *Sergüzeştname*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3310, vr. 172-178b; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 202, 204, 215, 227-229; a.mlf., *Tezâkir*, II, 256-257; IV, tür.yer.; *Mir'ât-ı Hakikat*, I, 35-36, 39, 93-94, 100; Lutfî, *Târih*, X, XII, XIV, XV, tür.yer.; *The Eastern Express*, 30.01.1884, s. 53-54; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, 234, 270-271, 278-279, 344-346; Hasan Tahsin Okutan, *Şebinkarahisar ve Civan*, Giresun 1949, s. 176; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz: Husûsî, Siyâsî Hayatı, Devri ve Ölümü*, İstanbul 1949, s. 25, 89, 98, 101, 144; Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1960, s. 101-102; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967, s. 105, 107-108, 335-336; a.mlf., *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dâir Vesikalar*, Ankara 1987, s. 53-54; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 124-126; Günay Kut – Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 60; P. Hochut, "The Pious Foundation of Pertev Niyal-Remarks on the Steam Mill at Paşa Limanı (Üsküdar)", *Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte: 1071-1920* (haz. H. G. Maier – R. Motika), Wiesbaden 1995, s. 129-135; Necdet Sakaoğlu, "Pertevniyal Valide Sultan", *DBİst.A*, VI, 245; Tarkan Okçuoglu, "Pertevniyal Valide Sultan Türbesi", a.e., VI, 246.

Ali AKYILDIZ

Pertevniyal Vâlide Sultan'ın öldüğünü bildiren II. Abdülhamid'in iradesi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 72027)

